

УДК 378.018.8:376-056.264-051
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/36-3-41>

Світлана ЦИМБАЛ-СЛАТВІНСЬКА,
orcid.org/0000-0002-2732-5716

*доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри спеціальної освіти*

*Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) lanatsimbal@gmail.com*

СІМЕЙНО-ОРІЄНТОВАНІ ПРОГРАМИ СУПРОВОДУ: РАННЄ ВТРУЧАННЯ

У статті розглянуто перспективи та проблеми впровадження практик раннього втручання в освітній простір України. Вказано, що послуга раннього втручання нині має фрагментарний характер, недосконалою є модерація та логістика отримання такої послуги родинами, в яких виховується дитина з особливими освітніми потребами.

Доведено, що створення національної платформи раннього втручання дасть можливість побудувати безбар'єрну та ефективну співпрацю між громадами та урядом щодо системного підходу до впровадження послуг раннього втручання. Запропоновано використати досвід пілотного проєкту щодо проведення онлайн-анкетування, своєрідного скринінг-тесту на єдиній платформі раннього втручання, що дозволить за необхідності вчасно звернутися за допомогою, а запровадження такої платформи допомогло б у модерації подальших дій батьків та логістиці отримання такої послуги.

Зазначено ключові механізми алгоритмізації послуги раннього втручання, побудови «дорожньої карти» для успішної реалізації програми раннього втручання: перший крок – виявлення дітей з високим ризиком порушень (анкети-опитувальники, звернення за телефоном до координатора програми, соціальна реклама ефективності програм раннього втручання, створення єдиної платформи для модерації та логістики подальших дій), другий – розробка індивідуальної програми раннього втручання (робота команди супроводу за активної участі батьків), третій – реалізація програми раннього втручання та оцінка ефективності її (індивідуальна програма передбачає декілька кластерів: запит => визначення ключової проблеми => оцінка когнітивного, моторного, соціально-емоційного, мовленнєвого розвитку та адаптивних навичок дитини, вивчення емоційного мікроклімату в родині => встановлення цілей => оцінка досягнення відповідної цілі та кластеру, що розпочинається узгодженим запитом).

Виокремлено проблеми впровадження програм раннього втручання: низьку інформаційну насиченість та обізнаність суспільства у потребах регіонів щодо запровадження системи раннього втручання, підготовку та перепідготовку міждисциплінарної команди супроводу, бар'єрність у побудові діалогу між громадою та відповідними організаціями, що забезпечують впровадження такої системи, міжкультурний аспект взаємодії, недостатнє фінансування відповідних програм та забезпечення комплексного підходу в адмініструванні, модерації та логістиці надання послуги раннього втручання.

Ключові слова: *раннє втручання, програма раннього втручання, міждисциплінарна команда супроводу, принципи раннього втручання, алгоритмізація.*

Svitlana TSYMBAL-SLATVINSKA,
orcid.org/0000-0002-2732-5716

*Doctor of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Special Education
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) lanatsimbal@gmail.com*

FAMILY-BASED PROGRAMMES OF SUPPORT: EARLY INTERVENTION

The author has examined the prospects and issues of implementing the practices of early intervention in the educational space of Ukraine. It is stated that the service of early intervention is fragmented, the moderation and logistics of this service for families raising a child with special educational needs are imperfect.

It has been proven that the creation of a national platform of early intervention will provide an opportunity to build barrier-free and effective cooperation between communities and the government on a systematic approach to the implementation of the services of early intervention. The author proposes to use the experience of a pilot project of an online survey – a kind of screening test on a united platform for early intervention, which will if necessary seek help in time, and the establishment of this platform would help moderate parental actions and logistics of the service of early intervention.

The key steps of algorithmizing the service of early intervention, constructing a “road map” for successful implementation of the programme of early intervention are identified: the first step is to identify children at high risk of disorders (questionnaires, phone calls to the programme coordinator, social advertising of the programmes of early intervention, a united platform for moderation and logistics of further actions), the second step is to develop the individual

programme of early intervention (based on the cooperation between support team and parents), the third step is to implement the programme of early intervention and estimate its efficiency (the individual programme provides several clusters: query => definition of a key problem => assessment of child cognitive, motor, social and emotional, and speech development and its adaptive skills, examination of an emotional microclimate in a family => goals setting => assessment of the achievement of relevant goal and cluster that begins with the agreed query).

The author has highlighted the problems of implementation of the programmes of early intervention: low information and public awareness of the needs of the regions to implement the systems of early intervention, training and retraining of interdisciplinary support team, barriers to dialogue between the community and organizations that implement the system, insufficient funding of the programmes and providing an integrated approach to the administration, moderation and logistics of the service of early intervention.

Key words: *early intervention, programmes of early intervention, interdisciplinary support team, principles of early intervention, algorithmizing.*

Постановка проблеми. Нині в нашій державі сім'ї, в яких виховується дитина з порушеннями психофізичного розладу, обмежені в отриманні послуги раннього втручання, сімейного супроводу із забезпечення розвитку дитини, її здоров'я, соціалізації та здорового мікроклімату в родині. За статистикою у 13–18% дітей ще в перші роки життя фахівці виявляють затримку чи порушення у розвитку або ймовірний ризик того, що таке порушення може виникнути (Панченко, Заплатинська, 2018). Заходи, орієнтовані на розвиток дитини раннього віку, орієнтуючись на досвід країн західної Європи (Eurllyaid – Європейська Асоціація Раннього Втручання), є ключовими для успіху у соціалізації і розвитку таких дітей та характерною рисою сучасного світу (Всеукр. форум, 2017).

Аналіз досліджень. Британський менеджер програми «Батьки за раннє втручання в Україні» Арморер Васон на пресконференції Всеукраїнського форуму визначила важливість впровадження програм раннього втручання в національний простір нашої країни, вказавши, що надання таких послуг є надзвичайним моментом для об'єднання зусиль кваліфікованих фахівців, активістів, батьків та громадських організацій (Всеукр. форум, 2017).

Про розуміння важливості зміни парадигми надання комплексних соціальних послуг родинам на рівні держави свідчать Указ Президента України «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю» від 13.12.2016 року № 553/2016 (Указ Президента України, 2016) та розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.05.2019 року № 350-р «Деякі питання створення системи надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя» (Розпорядження Кабінету Міністрів України, 2019). Підписання Меморандуму взаєморозуміння між різними організаціями, установами, що залучені до побудови системи раннього втручання

(Міністерство соціальної політики, Міністерство освіти і науки, Міністерство фінансів, Міністерство юстиції, Міністерство закордонних справ, Дитячий фонд ООН ЮНІСЕФ, Благодійний фонд «Інститут раннього втручання» для дітей із порушенням розвитку та дітей-інвалідів, Всеукраїнська ГО «Національна Асамблея людей з інвалідністю України», Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей», Фундація Soft Tulip, Європейська асоціація раннього втручання EURLYaid), дозволило створити основу для започаткування єдиної платформи раннього втручання, у діяльність якої входить координування роботи та напрацювання єдиних підходів та практик функціонування системи раннього втручання в Україні (Панченко, Заплатинська, 2018).

Створення національної платформи раннього втручання дасть можливість побудувати безбар'єрну та ефективну співпрацю між громадами та урядом щодо системного підходу до впровадження послуг раннього втручання. 250 000 тисяч дітей в Україні віком від 0–4 років, за оцінками експертів, потребують такої послуги (Міністерство охорони здоров'я України, 2017).

Незважаючи на те, що практика раннього втручання в країнах Західної Європи широко використовувалася ще із середини ХХ століття, для українських дослідників це новий етап у розумінні абілітації, сімейно-орієнтованого підходу, реабілітації та міждисциплінарної взаємодії (А. Колупаєва, М. Кропівницька, Л. Рибченко, Б. Бухолець, О. Савченко, О. Роговська, Г. Кукуруза, В. Тарасенко, В. Тарасун, О. Склянська, Т. Панченко, А. Заплатинська, А. Шевцов та ін.).

Мета статті – акцентувати увагу на проблемах та перспективах впровадження системи раннього втручання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Європейський досвід запровадження програм раннього втручання базується на забезпеченні безперешкодного доступу кожній родині, в якій виховується дитина з певними порушеннями, до системи комплексної

допомоги, наближеності надання такої послуги за місцем проживання, фінансової доступності послуги, сімейно-орієнтованого підходу, міждисциплінарної роботи команди супроводу (медична, психологічна, соціальна та педагогічна допомоги).

М. Кропивницька у дисертаційному дослідженні «Державне управління системою раннього втручання у сфері забезпечення прав дитини в Україні» окреслила низку ключових проблем щодо вдосконалення нормативно-правової бази, безбар'єрної співпраці всієї команди супроводу, функціонування центрів раннього втручання, доступності такої послуги. Науковиця вказує на фрагментарний характер надання послуги раннього втручання в Україні порівняно з розгалуженою системою соціальних послуг. Ключовою ж проблемою організації таких центрів дослідниця визначає відсутність системи моніторингу потреби у послугі раннього втручання у регіональному розрізі (Кропивницька, 2020).

Т. Панченко та А. Заплатинська вказують, що створення системи раннього втручання нині є актуальним складником реформування системи охорони здоров'я, довгострокова перспектива такого проєкту дозволить максимально соціалізувати дитину з особливими освітніми потребами, зняти психологічну напругу у родині, підвищити продуктивність освітнього процесу (Панченко, Заплатинська, 2018).

Практикою доведено, що у разі своєчасного діагностування порушення здоров'я дитини реабілітаційні, корекційні, компенсаторні та терапевтичні заходи є найрезультативнішими до досягнення нею п'ятирічного віку (Роговська, 2020). Нині прослідковується негативна тенденція щодо невизначеності прийняття суспільством людей з інвалідністю. Батьки, які виховують здорову дитину, часто висловлюють активні протести щодо спільного навчально-освітнього процесу здорових дітей та дітей з особливими освітніми потребами, що свідчить про низьку інформаційну насиченість таких проєктів та упередженість поглядів щодо прав та можливостей розвитку таких дітей. Голова Всеукраїнського громадського об'єднання «Національна Асамблея людей з інвалідністю України», Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю Валерій Сушкевич зауважив, що запровадження програм раннього втручання призведе до системних змін у суспільстві, толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами та родин, у яких виховується така дитина. Система раннього втручання формуватиме принципово нові взаємини між родинами, командою супро-

воду та суспільством, що надалі підвищить обізнаність суспільства і родин з дітьми про особливості раннього втручання (Міністерство охорони здоров'я України, 2017).

У нашій державі практика раннього втручання, що об'єднує медичну, психологічну, соціальну і педагогічну допомогу, функціонує як пілотний проєкт у десяти областях, зокрема, найактивнішими в упровадженні системи раннього втручання виступають громадські організації, започатковані батьками, які виховують дітей з особливими освітніми потребами.

Відсутність статистики щодо кількості дітей раннього віку з порушеннями в розвитку або з ризиком виникнення таких порушень ускладнює впровадження системи раннього втручання. Важливим є досвід запровадження системи раннього втручання у межах проєкту Twinning (м. Харків, м. Одеса, м. Львів та Закарпаття), використання моделі онлайн-контролю, своєрідного скринінгу щодо створення мережі статистичних показників для вивчення попиту отримання послуги раннього втручання. У зазначених регіонах на сайтах обласних державних адміністрацій, управлінь соціального захисту населення, освіти, охорони здоров'я було розміщено посилання на анкету для виявлення у дітей відставання чи порушення у розвитку. Така анкета має форму опитувальника, що містить матеріал раннього виявлення проблем у розвитку дитини. Якщо результати скринінгу містять попереджувальні знаки або відзначено рядки для відповідності певному віку, вони визначаються як «тривожні», та надається інформація щодо рекомендації звернення до центру раннього втручання (Кропивницька, 2019).

Національна академія медичних наук України та Міністерство охорони здоров'я спільно з Українським центром наукової медичної інформації та патентно-ліцензійної роботи уклали методичні рекомендації щодо технології раннього втручання, основних принципів, алгоритму взаємодії та змісту програм. Розробники методичних рекомендацій визначили цільовою аудиторією педіатрів, сімейних лікарів, неврологів, медичних психологів лікувально-профілактичних закладів, практичних дитячих психологів і логопедів реабілітаційних центрів та відділень соціальної реабілітації, кабінетів та центрів раннього втручання (Кукуруза та ін., 2017).

Науковці спроектували платформу раннього втручання, що базується на принципах: сімейно-орієнтованості, міждисциплінарності, функціонального підходу, добровільності та конфіденційності, реалізації програм у повсякденному житті (див. табл. 1).

Принципи раннього втручання

Сімейно-орієнтований принцип	Міждисциплінарний принцип	Функціональний підхід	Добровільність та конфіденційність	Реалізація програм (повсякденний простір)
Супровід дитини з особливими освітніми потребами та професійна допомога батькам і іншим членам родини, в якій виховується така дитина. Батьки є активними учасниками процесу реалізації технологій раннього втручання.	Послугу раннього втручання забезпечує команда супроводу (психолог, логопед, фізичний терапевт, педіатр, невролог та батьки дитини). Фахівці працюють з одним пакетом документів, вивчають потреби родини, працюють над укладанням профілю дитини, визначають ключові цілі та шляхи їх реалізації; кожен із фахівців має певний обсяг знань із суміжних галузей, що надалі дозволить побудувати ефективну взаємодію в команді супроводу у вирішенні професійних завдань.	Максимальна соціалізація дитини, повсякденні життєві ситуації; підвищення якості життя дитини через вивчення її можливостей та здатності впливу на такі ситуації.	Максимальна інформаційна насиченість процесів раннього втручання, доступ до інформації, можливість працювати з анкетами опитувальниками, популяризація їх заповнення, висвітлення успішних практик застосування раннього втручання, створення єдиної платформи для модеації та логістики послуги.	Вивчення реальних життєвих потреб, розширення можливостей дитини (соціальна, комунікативна, рухова та інші сфери). Індивідуалізація та інтегрований підхід.

Джерело: укладено на основі матеріалів методичних рекомендацій (Кукуруза та ін., 2017)

Алгоритмізація, запропонована науковцями (Кукуруза та ін., 2017), є своєрідною дорожньою картою для успішної реалізації програми раннього втручання. Першим кроком є виявлення дітей з високим ризиком порушень (*анкети-опитувальники, звернення за телефоном до координатора програми, соціальна реклама ефективності програм раннього втручання, створення єдиної платформи для модерації та логістики подальших дій*), другий – розробка індивідуальної програми раннього втручання (*робота команди супроводу за активної участі батьків*), третій – реалізація програми раннього втручання та оцінка ефективності її (*індивідуальна програма передбачає декілька кластерів: запит => визначення ключової проблеми => оцінка когнітивного, моторного, соціально-емоційного, мовленнєвого розвитку та адаптивних навичок дитини, вивчення емоційного мікроклімату в родині => встановлення цілей у SMART-форматі => оцінка досягнення відповідної цілі та кластеру, що розпочинається узгодженим запитом*) (Кукуруза та ін., 2017).

Концепція створення та розвитку системи надання послуги раннього втручання в Україні¹ окреслила механізм впровадження системи надання послуги раннього втручання з використанням міжнародних стандартизованих методів та тестових систем для раннього виявлення, створила підґрунтя для напрацювання нормативно-правової бази, розроблення моделі визначення потреби громади у наданні такої послуги, визначила механізми фінансування та застосування моніторингу якості та індикаторів її ефективності.

Висновки. Запровадження системи раннього втручання, її цілеспрямована модерація та логістика дозволить зняти соціальну напругу з родин, в яких виховується дитина з особливими освітніми потребами, додасть батькам упевненості у своїх діях, забезпечить здоровий емоційний клімат у родині, дозволить ефективно використати потенціал дитини, підготувати її до інклюзивного навчання, максимально соціалізувати. Успішним, на наш погляд, було б запровадження досвіду

¹ Укладено за матеріалами Концепції створення та розвитку системи надання послуги раннього втручання в Україні.

пілотного проєкту онлайн-анкетування, своєрідного скринінг-тесту, кожна мати чи батько могли б за порадою лікаря-педіатра відстежувати розвиток своєї дитини та вести відповідні записи, формуючи анкети онлайн на базі всеукраїнської платформи раннього втручання, зрозуміло, що таке спілкування має бути конфіденційним, але постійний контроль за допомогою такої програми, яка видавала б тривожні результати, допомогла би родинам вчасно звернутися за допомогою, а запровадження єдиної платформи допомогло би у модерації подальших дій батьків та логістиці отримання такої послуги.

Відповідно, проблемами впровадження програм раннього втручання є низька інформаційна насиченість та обізнаність суспільства у потребах регіонів щодо запровадження систем раннього втручання, підготовка та перепідготовка міждисциплінарної команди супроводу, бар'єрність у побудові діалогу між громадою та відповідними організаціями, що забезпечують впровадження такої системи, міжкультурний аспект взаємодії, недостатнє фінансування відповідних програм та забезпечення комплексного підходу в адмініструванні, модерації та логістиці надання послуги раннього втручання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Деякі питання створення системи надання послуги раннього втручання для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 року № 350-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.02.2021 р.).
2. Запровадження системи раннього втручання може допомогти близько 250 тисячам українських дітей з ризиком або затримками розвитку. *Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України*. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/zaprovadzhennja-sistemi-rannogo-vtruchannja-mozhe-dopomogti-do-250-tisjach-ukrainskih-ditej-z-rizikom-abo-zatrimkami-rozvitku> (дата звернення: 10.02.2021 р.).
3. Концепція створення та розвитку системи надання послуги раннього втручання в Україні. *Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/467/> (дата звернення: 01.02.2021 р.).
4. Кропивницька М. Е. Впровадження послуги раннього втручання на рівні пілотних областей в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. № 6. 2019. С. 132–137.
5. Кропивницька М. Е. Державне управління системою раннього втручання у сфері забезпечення прав дитини в Україні : дис. ... канд. пед. наук : 25.00.02. Київ, 2020. 227 с.
6. Кукуруза Г. В., Близнюк О. О., Хворостенко О. І. та ін. Технологія раннього втручання: принципи, алгоритм, зміст : методичні рекомендації. Харків, 2017. 37 с. URL: https://iozdp.org.ua/Downloads/Methodichki/kukuruza_2017.pdf (дата звернення: 03.02.2021 р.).
7. Панченко Т. Л., Заплатинська А. Б. Раннє втручання як система комплексної допомоги дітям раннього та дошкільного віку. *Народна освіта*. 2018. № 3. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5463 (дата звернення: 9.02.2021 р.).
8. Пресконференція батьківського руху – Всеукраїнського форуму «Батьки за раннє втручання в Україні». URL: <https://naiu.org.ua/ryuama-translyatsiya-pres-konferentsiyi-batky-ukrayiny-rannye-vtruchannya-v-dytynstvi-zapobigannya-invalidyzatsiyi-v-majbutnomu/> (дата звернення: 06.02.2021 р.).
9. Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю : Указ Президента України від 13 грудня 2016 р. № 553/2016. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5532016-20914> (дата звернення: 03.02.2021 р.).
10. Рибченко Л. К. Організація корекційної роботи з дітьми з аутистичними проявами в світовій практиці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 28. С. 189–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_28_42.
11. Роговська О. О., Линник К. Д. Послуга раннього втручання як комплексний сімейно-центрований підхід з надання соціальної допомоги. *Вісник Приазовського державного технічного університету : зб. наук. праць. ДВНЗ «ПДТУ»*. Маріуполь, 2020. Вип. 5. С. 58–63. *Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. URL: <http://eir.pstu.edu/handle/123456789/27053> (дата звернення: 06.02.2021 р.).

REFERENCES

1. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019). Deyaki py'tannya stvorenniya sy'stemy' nadannya posludy' rann'ogo vtruchannya dlya zabezpechennya rozvy'tku dy'ty'ny', zbrezhennya yiyi zdorov'ya ta zhy'ttya [Some issues of creation an early intervention service system to ensure child's development, its health and life]. No. 350-p. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/350-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Ministry of Health of Ukraine. (2017). Zaprovadzhennya sy'stemy' rann'ogo vtruchannya mozhe dopomogty' do 250 ty'syach ukrayins'kyh ditej z ry'zy'kom abo zatry'mkamy' rozvy'tku [Implementation of the system of early intervention can help up to 250 thousand Ukrainian children with risk or developmental disorders]. Retrieved from: <https://moz.gov.ua/article/news/zaprovadzhennja-sistemi-rannogo-vtruchannja-mozhe-dopomogti-do-250-tisjach-ukrainskih-ditej-z-rizikom-abo-zatrimkami-rozvitku> [in Ukrainian].
3. Ministry of Social Policy of Ukraine. (2019). Konceptsiya stvorenniya ta rozvy'tku sy'stemy' nadannya posludy' rann'ogo vtruchannya v Ukrayini [The concept of creating and developing the system for providing the services of early intervention in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.msp.gov.ua/projects/467/> [in Ukrainian].

4. Kropivnytska M. E. Vprovadzhennya posludy' rann'ogo vtruchannya na rivni pilotny'h oblastej v Ukrayini [Early intervention service implementation at the level of the pilot areas in Ukraine]. Investytsiyi: praktyka ta dosvid. No. 6. 2019. Pp. 132–137 [in Ukrainian].
5. Kropivnytska M. E. Derzhavne upravlinnya sy'stemoyu rann'ogo vtruchannya u sferi zabezpechennya prav dy'ty'ny' v Ukrayini [State management of the system of early intervention in the field of ensuring the rights of the child in Ukraine]: Ph.D. thesis: 25.00.02. Kyiv, 2020. 227 p. [in Ukrainian].
6. Kukuruza H. V., Blyzniuk O. O., Khvorostenko O. I., et al. Tehnologiya rann'ogo vtruchannya: pry'ncy'py', algory'tm, zmist [The technology of early intervention: principles, algorithm, content]. Kharkiv, 2017. 37 p. Retrieved from: https://iozdp.org.ua/Downloads/Metodichki/kukuruza_2017.pdf [in Ukrainian].
7. Panchenko T. L., Zaplatynska A. B. Rannye vtruchannya yak sy'stema kompleksnoyi dopomogy' dityam rann'ogo ta doshkil'nogo viku [Forward intervention as system of complex aid to children of early and preschool age]. Narodna osvita. 2018. No. 3. Retrieved from: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=94 [in Ukrainian].
8. Preskonferenciya bat'kiv's'kogo ruhu – Vseukrayins'kogo forumu “Bat'ky' za rannye vtruchannya v Ukrayini” [Press conference of the parent movement – All-Ukrainian Forum “Parents for Early Intervention in Ukraine”]. Retrieved from: <https://naiu.org.ua/pryama-translyatsiya-pres-konferentsiyi-batky-ukrayiny-rannye-vtruchannya-v-dytynstvi-zapobigannya-invalidyzatsiyi-v-majbutnomu/> [in Ukrainian].
9. President of Ukraine. (2016). Pro zahody', spryamovani na zabezpechennya doderzhannya prav osib z invalidnistyu [On measures directed on maintenance of observance of the rights of persons with disabilities]. No. 553/2016. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/5532016-20914> [in Ukrainian].
10. Rybchenko L. K. Organizaciya korekciynoyi roboty' z dit'my' z auty'sty'chny'my' proyavamy' v svitovij prakty'ci [Organization of remedial work with children with autistic manifestations in the world]. Scientific journal of M. P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 19. Correctional pedagogy and special psychology. 2014. Vol. 28. Pp. 189–193. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2014_28_42 [in Ukrainian].
11. Rohovska O. O., Lynnyk K. D. Posluga rann'ogo vtruchannya yak kompleksny'j simejno-centrovany'j pidhid z nadannya social'noyi dopomogy' [The service of early intervention as a comprehensive family-centred approach to social assistance]. Reporter of the Priazovskiy State Technical University. Mariupol, 2020. Vol. 5. Pp. 58–63. Section: Socially-humanitarian sciences and public administration. Retrieved from: <http://eir.pstu.edu/handle/123456789/27053> [in Ukrainian].